

УДК 811.161.2'271.12'367.633/.634

Галина Голосовська (м. Київ)

НЕПОВНОЗНАЧНІ ЧАСТИНИ МОВИ У ФУНКЦІОНАЛЬНОМУ АСПЕКТІ

У наукових, офіційно-ділових, публіцистичних, художніх текстах та розмовному мовленні широко представлені неповнозначні частини мови, зокрема прийменники та сполучники. У цій статті увагу зосереджено на особливостях використання деяких з них в українській мові порівняно з російською.

Прийменник **в** не варто використовувати у конструкціях, що відповідають російським висловам *в прошлом году, в этом году, в следующий раз* тощо. Тут стане у пригоді безприйменниковий родовий відмінок, що є ближчим до української мовної традиції. Отже, наведеним російським конструкціям в українській мові відповідають такі: *торік, минулоріч, минулого року; цього року, цього річ; наступного разу*. Наприклад: *Торік вони зібралися на корову, — душі не чула Пріська у невеликій телушці* (П. Мирний); *Ідемо торік з нашим директором на Брилівку...* (О. Гончар); *Хвалити Бога, й озимина, і ярина цього року в мене добра, багато краща, ніж торік...* (І. Нечуй-Левицький).

Не використовується зазвичай прийменник **в** також з дієсловами руху, спрямованого на конкретний об'єкт або населений пункт, наприклад: *Ікарус домчить вас до аеропорту за 45 хвилин. Хлопець пішов до школи у семирічному віці. Студенти, вступивши до інституту, часто розпочинали навчальний рік сільськогосподарськими роботами. Дівчина вперше приїхала до Києва.*

Фольклор та українська літературна класика подають такі зразки вживання прийменника **до** замість **в**: *Розуму до голови нагнати* (Присл.); *І чогось мені хочеться до далекого Тибету, заблукатись на скелях з вітром і мріями* (В.Сосюра); *Гриця аж занудило від базікання... і він був радий, коли приїхали до аеропорту* (О. Бердник).

Не заперечуючи прийменника **в** у конструкціях на зразок *Мати зайшла в хату*, українська мовна традиція і тут надає перевагу прийменникові **до**: *Пусти нас, батечку, до хати* (Гулак-Артемівський). Суперечить українській мовній традиції вживання прийменника **в** при дієслові *перетворюватися* (*перетворитися*); тут доречним є прийменник **на**: *Килина закликає Мавку і та перетворюється на вербу* (Леся Українка).

Не варто надуживати прийменником **при**, який останнім часом калькують з російських конструкцій. В українській мові цей прийменник вживаний з іменниками у місцевому відмінку на позначення: а) перебування (розташування) при комусь або чомусь, напр.: *Живемо та й маємося, як горох при дорозі* (І. Котляревський.); *Внутрішня обстановка (будинку) складалася з простих широких лав при стінах* (І. Крип'якевич); *Насаджувано калину й при дівочих могилах, як про це читаємо в Т. Шевченка («Причинна»):...А в головах у дівчини червону калину* (О. Воропай); *При мені (у моїй присутності) він ніколи не висловлювався так різко; При Верховній Раді створено комісію з перевірки діяльності депутатських груп; Майор залишився служити при штабі*; б) наявності чогось у когось, напр.: *...він (Святий Дух) сьогодні при нас і наших оселях* (Людина і світ); *При козакові завжди була вірна рушниця; Під час несення караульної служби всі військові були при зброї; Сьогодні, як ніколи, всі були при грошах; Після тривалої суперечки всі залишилися при своїх інтересах*; в) супутніх обставин, умов, за яких щось відбувається: *Вода починає кипіти при температурі у 100°C; Свіже повітря при зачинених вікнах* (Рекл.).

Не треба використовувати прийменник **при** для опису обставин, умов, подій тощо, за яких щось відбувається. Тут залежно від контексту доречними виявляться словосполучення **під час**, **у разі**. Наприклад: *Під час обстеження квартири було виявлено недоліки у будівництві; Під час підписання документів відбулася розмова глав держав; Під час зустрічі ми не встигли про все поговорити. У разі небезпеки телефонуйте 101.* У російській мові ці конструкції звучать так: *При обследовании квартиры...; при подписании...; при встрече...; при опасности...*

Варто знати складені прийменники, компоненти яких не можна міняти місцями, переставляючи з одного прийменника до іншого, що часто трапляється в писемній і усній формах української мови: **згідно з**, **відповідно до**, **у відповідності з**. Наприклад: *Атоми в молекулах розміщуються не безладно, вони сполучені один з одним у певній послідовності, відповідно до їхньої валентності* (Орг. хім.); *Особи, винні у порушенні законодавства про музеї та музейну справу, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством* (Вісн. НАНУ). Типовою помилкою, якої припускаються в українській мові, є вживання складеного прийменника **згідно з** без другого компонента (пор., рос. *согласно чего?*). Наприклад: *Останнім часом на літературно-мистецькому небосхилі з'явилась молода особа...(вона) могла б знайти собі інше заняття — згідно безпосереднього фаху* (Є. Плужник).

Складений прийменник **незважаючи на**, перша частина якого пишеться одним словом, не можна замінити калькою з російської мови *не дивлячись на*. Згадана конструкція в українській мові є дієприслівником, що пишеться з часткою **не** окремо. Наприклад: *Чіпка йшов, не дивлячись на громаду* (П. Мирний). Паралельно з прийменником **незважаючи на** можна використовувати прийменник **попри**, що більше відповідає українській мовній традиції, напр.: **Попри** погану погоду футбольний матч відбувся.

Задовго до появи книжкових зворотів **з погляду, з точки зору** у живому мовленні українців існувала значно коротша форма **як на** (властива епістолярному, публіцистичному, художньому, розмовному стилям), напр.: **Як на мене, то погода хороша**.

На позначення приблизної кількості осіб або предметів, приблизного часу використовується прийменник **близько** (а не *біля!*), наприклад: *На зустріч зїхалося близько 300 представників різних партій, об'єднань та громадських організацій. Він повернувся на рідну землю близько 1918 року. Збори почалися близько третьої години*.

Конструкції **на рахунок** (дуже поширена в південно-західному наріччі, зокрема в Галичині), **за рахунок** часто вживають в українській мові як складені прийменники, калькуючи їх з російської. Проте в українській мові іменник **рахунок** функціонує лише як повнозначне слово¹. Наприклад: *Вчора на рахунок мого сусіда надійшла значна сума грошей. За рахунок в банку ми заплатили 50 гривень*.

Замість конструкції **на рахунок** треба використовувати прийменники **щодо, стосовно**. Отже, речення *На рахунок відпустки поговоримо завтра; Хотіли Вас запитати на рахунок перемовин із зарубіжними партнерами* по-українськи правильно передати так: **Щодо (стосовно) відпустки поговоримо завтра; Хотіли Вас запитати стосовно (щодо) перемовин із зарубіжними партнерами**.

За рахунок треба замінити на **шляхом, коштом, ціною, внаслідок** (частіше в реченнях з негативною семантикою), **завдяки**: *Труднощі подолали шляхом наполегливої праці; Польща змушена була шукати компромісів зі Сполученими Штатами коштом важких домовленостей; Внаслідок повені затоплено чимало споруд* (Дзеркало тижня).

В українській, як і в решті східнослов'янських мов, існують парні прийменники **з — по, від — до**, компоненти яких не варто переставляти місцями. Наприклад: *Підготовчі курси працюють з травня по липень*. Або: *Підготовчі курси працюють від травня до липня; Утриманець — це не лише «людина-робот», що працює від сих до сих* (Вісн. НАНУ). Запам'ятати одну з цих пар допоможе фразеологізм зі значенням «знати дуже добре»: *знати від А до Я*, який існує також у спрощеній формі: *знати від і до*.

¹ Протилежного погляду щодо цього дотримуються А. Загнітко, Н. Куц (Див. Функціонально-комунікативна і текстова парадигма українських письменників та їхніх еквівалентів. — Донецьк: ДонНУ, 2009. — С. 19; 29).

Окремо варто наголосити на функціонуванні в українській мові прийменника **по** на відміну від російської мови. Відмінність полягає у невикористанні в українській мові прийменника **по** з давальним відмінком. Однак нині ця особливість українського давального майже повністю знівельована під впливом російської мови, у якій конструкція **по** + давальний відмінок є нормативною.

В українській мові існує щонайменше 8 безприйменникових та прийменниково-відмінкових способів передати значення російської конструкції **по** + давальний відмінок:

1. **по + місцевий відмінок**, пор., рос.: *по фирмам, по аудиториям* і укр.: *по фірмах, по аудиторіях*. Ця конструкція частовживана, коли іменник стоїть у множині; пор., рос.: *по четвергам* і укр.: *по четвергах*, а також **прислівником щочетверга**;

2. **орудний відмінок без прийменника**, пор., рос.: *бродить по городу, селу* й укр.: *блукати містом, селом*; рос.: *прислать по факсу* й укр.: *надіслати факсом*;

3. **за + орудний відмінок**, пор., рос.: *по предложению* й укр.: *за пропозицією*;

4. **щодо, з, із + родовий відмінок**, пор., рос.: *предложения по кредиту, операция по удалению аппендикита* й укр.: *пропозиції щодо, з кредиту; операція з видалення апендикса*;

5. **для + родовий відмінок**, пор., рос.: *комиссия по рассмотрению* й укр.: *комісія для розгляду*;

6. **після + родовий відмінок**, пор., рос.: *зайду по возвращению из отпуска* й укр.: *зайду після повернення з відпустки*;

7. **на + знахідний відмінок**, пор., рос.: *по адресу* й укр.: *на адресу; за адресою* (залежно від змісту: *мешкати за адресою; писати на адресу*);

8. **через + знахідний відмінок**, пор., рос.: *обидеть по невниманию* й укр.: *образити через неувважність*;

9. **у (в) + місцевий відмінок**, пор., рос.: *проходит свидетелем по делу; комитет по делам национальностей* та укр.: *бути свідком у справі; комітет у справах національностей*.

Деякі з цих конструкцій виступають синонімами, а отже, можна сказати: *концерт за замовленнями і на замовлення телеглядачів; група для вивчення мови та з вивчення мови*. Проте мовці інколи обирають одну з кількох конструкцій, бо саме вона найточніше передає потрібне значення, напр.: *проректор з наукових питань (не щодо питань і не по питаннях)*; *туристична агенція міститься за адресою... (не на адресу)*.

Калькований з російської мови сполучник **так як** часто використовують у складнопідрядних реченнях з підрядним причини, напр.: *Заняття в школах відмінено, так як у місті розпочалася епідемія грипу*. В українській мові значення причини передають сполучники **бо, оскільки, позаяк** (притаманний розмовному стилеві), **тому що, через те що** (Городенська К.Г. // Українська мова. — 2008. — №4. — С. 8).

Наприклад: *Ні години змарнованої, бо навіть хвилинка не вертається ніколи!* (В. Підмогильний). У староукраїнській та старобілоруській мовах сполучник **бо** на початку підрядного речення причини почали вживати ще з XIV ст. Отже, в наведеному реченні замість сполучника **так як** треба використати будь-який з українських варіантів, напр.: *Заняття в школах відмінено, оскільки (бо, тому що; через те що; поза-як) у місті розпочалася епідемія грипу.*

Сполучник **як** треба використовувати замість кальки з російської мови *в якості* (рос. *в качестве*) в реченнях з прикладкою. *Він потрапив на це підприємство 20 років тому як помічник директора (а не в якості помічника).* Тут сполучник **як** за значенням дорівнює сполучці **в ролі**, і кому перед ним ставити не потрібно. Наприклад: *Гірка так само доля Руданського й як поета* (С. Єфремов); *У національну історію Г. Скорохода ввійшов як філософ, письменник-байкар, перший український лірик* (В. Денисенко).²

З російської мови перейшов до української складений сполучник **чим...тим**, витіснивши власне український **що...то**: *Що вище піднімалися в гори, то важче ставало дихати. Що частіше зазиратимемо до словників, то чистішим ставатиме наше мовлення.*³

Отже, порівняно з досить відчутними лексичними кальками, менш помітними є вади морфологічного плану. Але не вважати їх за помилки і не уникати в текстах і мовленні не можна.

Halyna Holosovska (Kyiv)

INCOMPLETE PARTS OF THE FUNCTIONAL ASPECT OF UKRAINE LANGUAGE

² Приклади взято з праці: *Городенська К.Г.* Граматичний словник української мови: Сполучники. — Київ — Херсон : ХДУ, 2008. — С. 300.

³ К. Городенська наводить тут ще сполучник **що ... тим** [Там само: С. 293].

Відомі постаті про мову

...дуже люблю своє слово, свою рідну мову. Це останнє треба свято завжди й при всякій нагоді висвічувати перед людьми, не гаючись, «как какой-нибудь лукавий хохол», котрий, з десяти — дев'ять, є найбільший ворог своєї національності.

Микола Лисенко, 1897